Alle tiders Nordsjælland

MUSEUM NORDSJÆLLANDS
ÅRBOG 2020

De første kristne i Nærum

Kirkegården ved Wesselsminde

AF ESBEN AARSLEFF

Udgravninger af kirkegårde er ikke hverdagskost for Museum Nordsjællands arkæologer, så når muligheden byder sig, er det bare om at slå til. Og det gjorde vi 2019, hvor det lykkedes at skaffe midler til at undersøge dele af en nedlagt kirkegård på markerne syd for Nærum. Der blev udgravet 90 grave og et gravtomt område, hvor kirken må have ligget. Kirkegården dateres til tiden mellem 1000 og 1200, blandt andet ud fra de gravlagtes armstillinger.

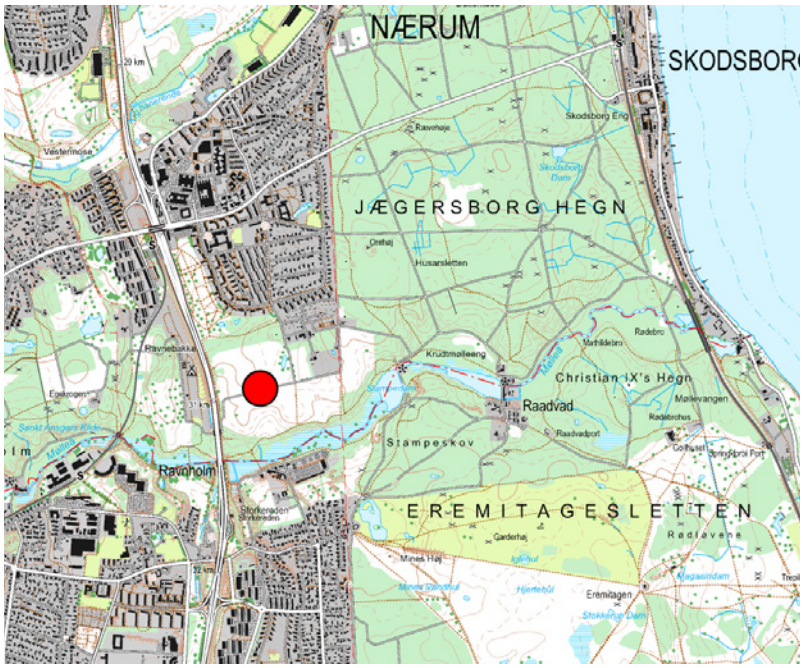

Kortet viser beliggenheden af kirkegården ved Wesselsminde. Indeholder data fra Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering, DTK/kort25 print, klassisk udgave.

De første kirker

I anden halvdel af 900-årene kristnede Harald Blåtand danerne, ifølge den store runesten ved Jelling. Det var dog en længere proces, og kirkebyggeriet tog først for alvor fart i 1000- og 1100-årene. De første kirker var simple trækirker, som siden blev erstattet med stenkirker, hvoraf mange står endnu i dag. Adskillige træ- og stenkirker blev dog nedlagt allerede i middelalderen af forskellige årsager, for eksempel fordi man flyttede kirken til et nyt sted. De nedlagte kirker gik i glemmebogen, med mindre de blev nævnt i skriftlige kilder. Én af disse glemte kirker, eller rettere kirkegården til kirken, blev fundet for 20 år siden på markerne syd for Nærum, nær Wesselsminde.

Fra få grave til en hel kirkegård

I år 2000 blev der nedgravet lyslederkabler langs Wesselsmindevej, og i de opgravede jordbunker lå der menneskeknogler, hvorfor det lokale museum blev tilkaldt. Kroppedal Museum, som havde det arkæologiske ansvar i Rudersdal Kommune indtil kommunalreformen i 2007, foretog en lille udgravning af ca. otte m² og fandt ikke mindre end syv tætliggende grave, som alle var orienteret øst-vest med de gravlagtes hoveder i vest. I én af gravene fremkom et muligt bæltespænde af jern, ellers var de fundtomme. De forskellige indicier, manglen på gravgaver, orienteringen af gravene og tætheden

hvormed de var lagt, fik udgraveren til at tolke gravene som kristne.

Der skulle ikke foretages mere jordarbejde på stedet, og da gravene heller ikke var truet af markarbejde, blev der ikke foretaget yderligere udgravninger. I forsøget på at lokalisere en eventuel kirketomt, blev markerne i stedet afsøgt med magnetometer, hvilket desværre ikke påviste strukturer eller andet under muldjorden.[1]

Ca. 20 år senere, i 2019, valgte Museum Nordsjælland, som nu har det arkæologiske ansvar i Rudersdal Kommune, at foretage en forundersøgelse af markerne omkring gravene. Af hensyn til ejerens brug af markerne kunne der, i første omgang, kun graves søgegrøfter nord for Wesselsmindevej, som delte markstykket i to. Da det højeste punkt lå nord for vejen, var det forventet, at dele af en eventuel kirkegård måtte ligge her, og ikke kun syd for vejen, hvor de første grave dukkede op i år 2000.

I starten af februar blæste der en strid vind fra vest, og vejret var vinterligt med slud, så der var en kold dag i vente, da vi indledte forundersøgelsen. Allerede ved det første spadestik fremkom der heldigvis grave, og ved dagens afslutning var kirkegården afgrænset nord for vejen. Inden for et 1400 m² stort område lå der omtrent 90 grave fordelt i fire søgegrøfter. Ud fra søgegrøfterne anslås det samlede antal grave nord for vejen til at være ca. 400. Centralt på området var der et gravtomt område, som kunne indikere, at kirken har stået her.

Flere af de højest beliggende grave omkring det gravtomme område var meget nedpløjede, og ploven havde allerede fjernet dele af skeletterne. Der var derfor god grund til at foretage en nødudgravning, inden gravene ville forsvinde helt. Museet ansøgte Slots- og Kulturstyrelsen om midler til at udgrave dele af arealet nord for vejen, herunder de mest truede grave og den mulige kirketomt. Styrelsen imødekom ansøgningen, og en udgravning blev planlagt til august 2019.

Urnesfibler, lerkar og andet godt

Inden vi nåede frem til august, blev der afholdt en metaldetektordag på markerne, hvor 30-40 flittige detektorfolk deltog i afsøgningen. Resultatet begrænsede sig til halvdelen af en meget flot såkaldt urnesfibel af bronze, hvor man kan ane et dragehoved og en dragekrop imellem de slyngede or-

En halv urnesfibel, der blev fundet på marken lidt øst for kirkegården. Stykket måler ca. 4 cm på største led.

namenter. Fibeltypen er opkaldt efter en stavkirke i Norge og dateres til anden halvdel af 1000-årene og første halvdel af 1100-årene[2], som var en stilmæssig overgangsperiode mellem kristendom og vikingetid, hvor vikingetidens ornamenter stadig blev inddraget i symbolsproget. Fiblen stammer nok ikke fra en af gravene på kirkegården, da de gravlagte ikke har fået prangende dragtspænder og lignende med sig. Men den kan være tabt af én af de besøgende.

I juni var græsmarken syd for vejen blevet høstet, og der kunne nu også foretages en forundersøgelse på dette areal. Anden etape af forundersøgelsen kom til at forløbe i slutningen af måneden, hvor vejret var os mildere stemt. Bevæbnet med en gravemaskine, flere arkæologer og en flittig detektormand gravede vi seks søgegrøfter syd for vejen. I fire af grøfterne dukkede der ca. 30 grave op, og kirkegården var nu afgrænset til alle sider. Syd for kirkegården lå flere områder med stolpehuller, som dog ikke blev undersøgt nærmere i denne omgang. Lige uden for kirkegården, eller måske i kanten af den, afdækkede gravemaskinen et pudsigt fund fra en helt anden tid. Under muldjorden fandt vi et 5500 år gammelt, helt lerkar fra bondestenalderen, som var nedsat i en lille nedgravning i undergrunden. Karret var fint ornamenteret og ca. 40 cm højt. Det er meget tænkeligt, at der er tale om et offerkar, som vi fra den tid ellers kun kender fra moser og omkring de samtidige dysser og jættestuer. Karret kan have rummet mad eller drikke, men der var ingen spor efter hverken det eller andet i lerkarret, som kun var fyldt med jord.

Endnu et pudsigt fund vakte opmærksomhed i den anden etape af forundersøgelserne. I muldlaget over gravene fremkom en urnesfibel mere. Dette eksemplar var helt og af sølv, men langt mindre og meget udvisket i præget. Hvor detaljerne stod skarpt på den halve fibel fra foråret, så var de på det nyfundne eksemplar helt forsvundet. Man kan ane dragens krop, men slyngornamenterne og hovedet er blevet til en sammenhængende klump. Dette kan bedst forklares ved, at man har støbt en kopi af en kopi flere gange, hvorved detaljerne er blevet mere og mere udviskede for hver ny kopi. I stil med den første fibel må også denne afspejle et uheldig tab fra en besøgende eller bruger af kirkegården og ikke en gravgave i en grav.

Et 5500 år gammelt lerkar, der var gravet ned i undergrunden, længe før kirkegården blev anlagt.

Efter anden etape af forundersøgelserne kendte vi nu kirkegårdens omtrentlige udstrækning. En yderligere præcisering fulgte først med den egentlige udgravning, som blev sat i gang i midten af august.

Udgravningen

Da sommerferien var overstået, og alle tilladelser var faldet på plads, kunne udgravningen nord for

vejen endelig sættes i værk. Nu skulle vi have svar på alle de spørgsmål, som forundersøgelserne havde givet grobund for. Det mest centrale spørgsmål var, om der kunne påvises en kirketomt. For at besvare det, blev udgravningsfeltet placeret på den centrale del af forhøjningen, hvor det gravtomme område lå. Desuden blev der gravet søgegrøfter mod nord, øst og vest, så kirkegården kunne af-

Oversigtsplan over kirkegården.

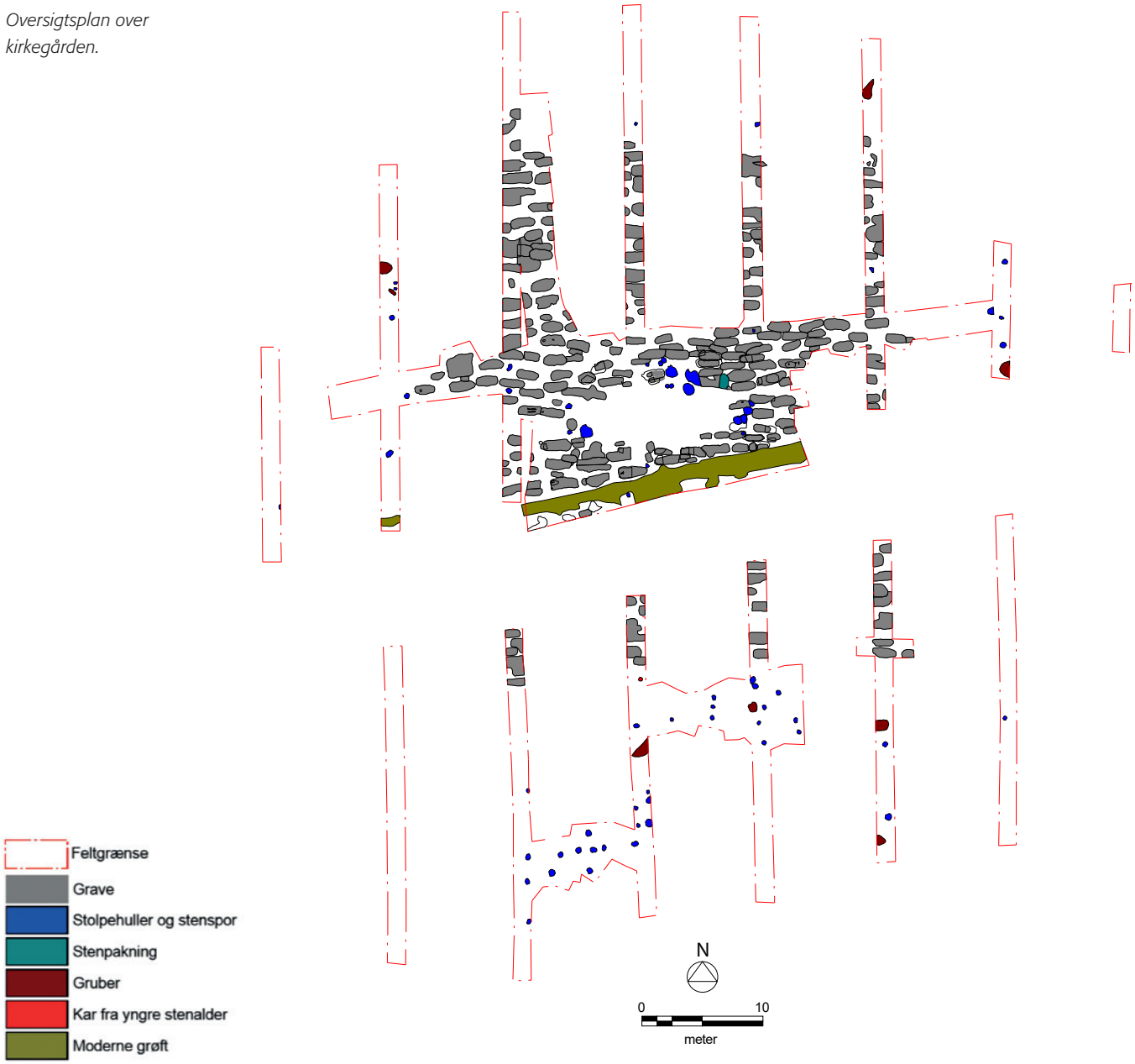

grænses præcist. Ud fra søgegrøfterne formodes kirkegården at rumme i alt 5-600 grave.

Efter blot 1½ dags muldafrømning var der frilagt omkring 150 grave, hvilket var mere end vi kunne nå at undersøge nærmere på de seks uger, der var afsat til udgravningen. Det gav derfor ikke mening at fjerne mere muldjord, selvom det havde været spændende at frilægge hele den nordlige del af kirkegården.

Det stod nu klart, at der ikke var tydelige spor efter kirketomten. To store stensatte stolpehuller i den nordlige del af det gravtomme område måtte dog høre til en større konstruktion, så håbet om, at vi kunne finde konkrete spor efter kirketomten, levede stadig.

Som udgangspunkt var der fire arkæologer og en amatørarkæolog til at gennemføre udgravningen. Heldigvis fik vi hjælp af flere hold studerende fra Københavns Universitet, som var i forskellige praktikforløb. Der blev i alt udgravet 90 grave, som anslås at udgøre 15-20 % af det samlede antal grave på kirkegården. Gravene var i meget vekslende bevaringsstand. I de heldige tilfælde, svarende til omkring 10 %, var hele skelettet bevaret. I de resterende 90 % var der kun bevaret dele af skelettet eller slet intet.

I skrivende stund foreligger der endnu ikke en rapport for de antropologiske analyser, hvorfor det er for tidligt at sige noget om sygdomme, kønsfordeling og lignende. Vi kan dog konstatere, at alle gravene var anlagt øst-vest, og at de gravlagte lå med hovederne i vest, som det er kendetegnende for kristne grave. Denne skik bunder i kirkelige forskrifter, som siger, at den afdøde skal se mod øst, hvor Jesus skal komme på Dommedag.[3] Desuden var alle de gravlagte nedlagt med armstilling A, hvilket betyder, at armene lå ned langs siden.[4] Det tolkes gerne som et indicium på, at gravene skal dateres til den tidlige del af middelalderen. Det er dog kun en rettesnor, ikke en sikker dateringsmåde. I Tjærby ved Randers, hvor man har udgravet det meste af en nedlagt kirke og kirkegård, var armstilling A dominerende i 1100- og 1200-tallet, men blev brugt helt frem til slutningen af 1300-tallet. Armstilling B, hvor armene er lagt hen over bækkenet, dominerede fra midten af 1300-tallet.[5] Fraværet af armstilling B indikerer, at kirkegården ved Wesselsminde kun har været i brug i den tidlige del af middelalderen. Et tilsvarende billede blev dokumenteret på en anden nedlagt kristen kirkegård, Kongemarken ved Roskilde, som blev udgravet i 1995-2000 og dateres til 1000-1200-tallet. Også her var armstilling A enerådende.[6]

I gravene fremkom kun få genstande, og det er et generelt træk ved kristne grave. Tre små gennemsigtige glasperler var det eneste eksempel på personlig udsmykning i gravene. Glasperlerne lå i én grav og kan være resterne af en lille perlekæde.

Mere almindeligt var spor efter trækister, både i form af mørke aftegninger i gravfylden og som jernnagler. Der blev fundet 59 nagler fordelt på 13 grave, hvoraf de 20 stammer fra én grav. Om kisten i denne ene grav har været finere eller bedre bygget, end i grave med kun få nagler, er ikke til at sige.

Glasperle, som lige er kommet op jorden i en af gravene. Perlen måler ca. 8 mm.

Kistespor anes til venstre i graven som en lige, mørk streg.

I tre af gravene blev der registreret en trækulsfarvning omkring hovedet. Det kan muligvis være en afart af de såkaldte kulgrave, hvor der er lagt et lag af trækul i bunden af graven. Bevæggrunden kendes ikke, men der er spekuleret over, om det skal forbindes med en verdslig form for sjælelig renselse i overført forstand, eller en mere profan løsning på et problem med væsker fra liget, som trækullet kunne absorbere.[7]

I flere grave lå der løse knogler fra andre individer end den gravlagte. De må stamme fra forstyrrede grave, hvor man har valgt at lægge knoglerne med ned i den nye grav. I et enkelt tilfælde havde man gravet gennem en ældre grav for at nedlægge den nye grav i et dybere niveau. Lårbensknoglerne fra den ældre grav var brugt i den nye grav i en krydslagt markering over den afdøde. En lignende skik, hvor man har brugt knogler til at markere grave, er iagttaget ved udgravningen af Skt. Clemens kirkegård i København i 13 ud af 1048 grave.[8] Ellers blev der ikke fundet regulære gravmarkører, hverken over jorden eller i gravfylden. De må dog have været der, for det var forbavsende få af gravene, som skar ældre grave. Langt hovedparten af gravene respekterede hinanden.

Kirken og kirkegården

Hvis kirkegården er nogenlunde kvadratisk, så viser udbredelsen af de registrerede grave, at den dækker ca. 45 x 45 meter, svarende til ca. 2000 m². Der blev ikke fundet spor efter en markering af kirkegården i form af et stengærde eller et hegn, som det ellers kendes fra andre kirkegårde, og som der oprindeligt må have været. Det var vigtigt at markere grænsen mellem hellig jord og det omgivende land, blandt andet fordi der var højere straf for kriminelle handlinger inden for kirkegården end uden for.[9] Det var også nødvendigt med en afgrænsning, som kunne forhindre, at grise og andre dyr kunne komme ind på kirkegården og forstyrre gravfreden.

Centralt på kirkegården blev der, som nævnt, registreret et gravtomt område på 13 meter i længden og 3,5 til 5 meter i bredden. Inden for det gravtomme område blev der registreret spredte stenspor og mindre stolpehuller, som kan være de

sidste spor af en spinkel træbygning. I den nordlige side af den mulige træbygning blev der udgravet huller efter to solide stensatte stolper, der kan være fundamentet til en senere udbygning. Stolpehullerne var ca. 60 cm dybe og stod med en indbyrdes afstand på ca. 1,5 meter fra midte til midte. Netop det faktum, at området var gravtomt, understøtter, at der har stået en kirketomt. Man begravede nemlig først folk inde i kirkerne fra omkring år 1200, når vi taler om landbefolkningen, som tilfældet er her. Den absolutte elite kunne derimod godt blive begravet i kirkerne før år 1200.[10]

Datering

Der er mange indicier for dateringen af kirkegården med aftrykket af den formodede kirketomt, men endnu ingen helt sikre dateringer. Den enerådende armstilling A, den formodede spinkle kirketomt uden indvendige grave og manglen på fund fra tiden efter 1200 er blot nogle af indicierne, der peger på en datering til tiden mellem 1000 og 1200. På den baggrund var det oplagt at få foretaget kulstof 14-dateringer af skeletterne. Derfor udtog vi prøver fra flere af skeletterne allerede ved den første forundersøgelse. Resultaterne af kulstof 14-dateringerne var imidlertid ikke præcise nok. Det skyldes, at de gravlagte har spist marin kost, som påvirker knoglernes kulstofindhold, og det slører dateringerne. Havmiljøet indeholder nemlig gammelt kulstof, og derfor har for eksempel fisk en tilsyneladende egenalder på mange hundrede år. Denne egenalder veksler fra sted til sted, og giver for stor usikkerhed i dateringerne, når man arbejder med snævre tidsintervaller på 100-200 år. I hvert fald er fejlmarginen for stor, hvis man vil sætte kirkegården ind i den rette samtid og dermed forstå, hvordan den hænger sammen med Nærum og Søllerød. Helt konkret lå de kalibrerede dateringer omkring 1225-1300. Men dateringerne forudsætter, at 75% af kosten har været marin, sådan som målinger af kulstof 13 i knoglerne antyder. Til sammenligning var 50-70 % af kosten marin hos de jæger-samlere, der boede ved Øresundskysten i ældre stenalder.[11] Man kan næppe forestille sig, at mængden af marin kost var endnu større i et landbrugssamfund i den tidlige middelalder, så mon

To grave oven i hinanden. Der er lagt krydsede knogler over den yngste gravlæggelse i forgrunden, hvor man også kan ane kraniet.

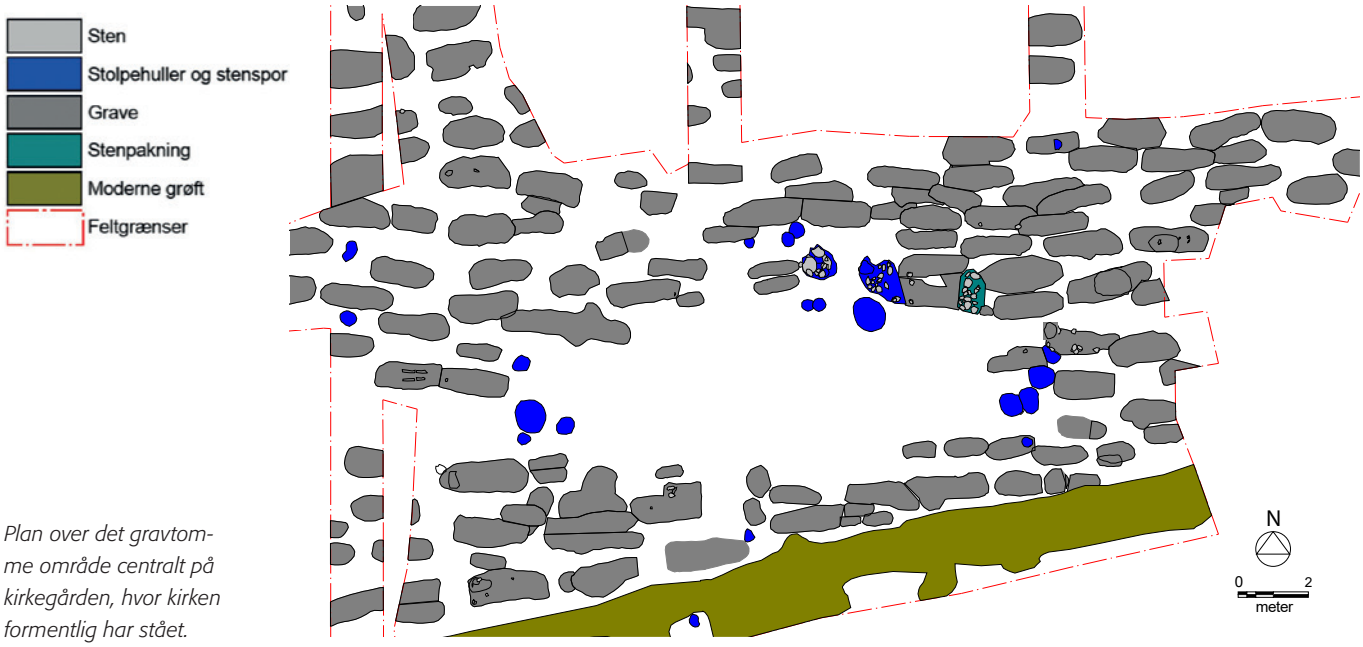

Plan over det gravtomme område centralt på kirkegården, hvor kirken formentlig har stået.

ikke der er en fejlkilde i dateringerne, som vi endnu ikke har fundet?

Næste skridt hen imod at opnå kirkegårdens præcise brugsperiode var kulstof 14-dateringer af enkelte korn, som lå i fylden i henholdsvis et stolpehul og en grav. Også dette var en nitte, eftersom dateringerne faldt ud i ældre perioder, end kirkegården kan være fra. Det sidste skud i bøssen i denne omgang er at få dateret noget af det trækul, som ligger i kulgravene. Denne proces er i gang, men svaret forelå desværre ikke inden årbogens deadline, og det må derfor komme med en anden gang.

Tråde til Biskop Absalon

Kirkegården og kirken skal med rimelig sandsynlighed dateres til perioden mellem 1050 og år 1200. Nedlæggelsestidspunktet er baseret på, at kirken i Søllerød opføres omkring år 1200 og får status af kirke for hele sognet. Ud fra skriftlige kilder virker det som om, Biskop Absalon har en finger med i spillet omkring nedlæggelse af den ene kirke og opførelse af den anden.[12] Om det skyldes et behov for at trække kirken længere væk fra havet, for at undgå sørøvere, eller om det bundede i personlige stridigheder mellem Absalon og Dronning Sofie, som begge havde interesser i det østlige Nordsjælland, skal ikke afgøres her. Men det er tankevækkende, at man flyttede kirken fra hovedbyen og ud til en mindre udflytterby, som Søllerød var. Det er dog ikke uhørt, at man nedlagde/flyttede kirker forud for etableringen af den endelige sognestruktur, som lå fast i 1215.[13] Niels Engberg opregner eksempler fra både Stenløse og Karlstrup, hvor kirkerne flyttes i anden halvdel af 1100-tallet og omkring år 1200. I det første tilfælde flyttes kirke og kirkegård væk fra stormandsgården, hvorimod de i det andet følger stormanden til hans nye bolig.[14] Om

der stod en lokal stormand, eller et landsbyfællesskab bag opførelsen af kirken og kirkegården ved Wesselsminde, har vi endnu ikke belæg for at afgøre.

Nærum

I det hele taget ved vi meget lidt om Nærum i vikingetiden og den tidlige middelalder rent arkæologisk. Stednavneendelsen "-um" tyder på, at landsbyen kan føres tilbage til jernalderen, men vi har faktisk ingen arkæologiske fund fra Nærum, som hører til i yngre jernalder, vikingetid eller tidlig middelalder ud over fundene ved Wesselsminde. Det skyldes hovedsageligt, at landsbyen er udbygget, før der blev foretaget systematiske forundersøgelser og udgravninger. Dermed bliver kirkegården, på det lokale niveau, et vigtigt vidnesbyrd om Nærums tidlige historie. På det overordnede niveau giver skeletterne i gravene et vigtigt indblik i landbefolkningens generelle sundhedstilstand, som er meget underbelyst i den tidlige middelalder.

For at forøge mængden af udgravede skeletter kunne det derfor være godt med en gravesæson mere på kirkegården, hvor fokus lægges på at finde og udgrave de bedst bevarede grave. Ved udgravningen i 2019 lå gravene med bevarede skeletter hovedsageligt øst for det gravtomme område, men om det gælder for hele kirkegården, ved vi endnu ikke. Det vil vise sig, når vi forhåbentlig får en ny gravesæson ved Wesselsminde.

600 besøgende lagde vejen forbi udgravningen en solrig dag i september. Stedet for den formodede kirketomt er markeret med en firkant.

Noter

1. Woller 2002.
2. Søvsø & Jensen 2020, s. 2.
3. Kieffer-Olsen 1993, s. 122.
4. Se Kieffer-Olsen 1993, s. 21ff for en gennemgang af armstillinger i forhold til kronologi.
5. Hyldgård 2016, s. 87.
6. Christensen & Lynnerup 2004, s. 142ff.
7. Kieffer-Olsen 1993, s. 166.
8. Jensen & Dahlström 2009, s. 37f.
9. Engberg 2018, s. 79.
10. Engberg 2018, s. 59.
11. Jensen & Mørck 2013, s. 17.
12. Stilling 2011, s. 8.
13. Poulsen 2003, s. 411f.
14. Engberg 2018, s. 88.

Litteraturliste

Christensen, T. & N. Lynnerup 2004: Kirkegården i Kongemarken. *Kristendommen i Danmark før 1050*, s. 142-152. Roskilde Museums Forlag.

Engberg, N. 2018: *Danmarks døde kirker*. Syddansk Universitetsforlag.

Hyldgård, I.M. 2016: *Tjærby ødekirke og kirkegård*. Aarhus Universitetsforlag.

Jensen, J.J. & H. Dahlström 2009: Beretning for Skt. Clemens I og III. *Udgravning af den nordlige del af kirkegården tilhørende den middelalderlige Skt. Clemens kirke, København – februar til juli 2008.* Upubliceret udgravningsberetning.

Jensen, O.L. & P.B. Mørck 2013: En 8000 år gammel dobbeltgrav fra Nivå. *Hørsholm Egns Museum. Årbog* 2013, s. 6-25.

Kieffer-Olsen, J. 1993. *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet, 1993.

Poulsen, B. 2003: Middelalderens landbrug. I Ethelberg et al.: *Det sønderjyske landbrugs hiswtorie, bind II*, s. 375-433. Haderslev.

Stilling, N.P. 2011: *Søllerød Kirke*. Søllerød Menighedsråd og Rudersdal Museer.

Søvsø, M.H. & C.V. Jensen 2020: Workshop production of brooches with religious symbolism around the year 1100 in Denmark. *Danish Journal of Archaeology* 2020, vol. 9, s. 1-31.

Woller, T. 2002: *Udgravningsberetning for gravplads ved Wesselsminde*. Upubliceret beretning.